

Cena 3,95 zł

STAROŻYTNE CYWILIZACJE 43 ILIRIA

Podróż przez tysiąclecia

W CIENIU GRECJI
I MACEDONII

SCHYLEK
SAMODZIELNOŚCI

ORGANIZACJA
PAŃSTWA

POSTRACH
ADRIATYKU

ILIROWIE
I ŚWIAT KLASYCZNY

CYWILIZACJA
PROWINCJI

KULTURA I RELIGIA

DZIEDZICTWO

Starożytne cywilizacje stanowiły kolebkę, w której zaczęła się kształtować nasza dzisiejsza tożsamość kulturowa. Bez ich poznania nie jesteśmy w stanie odnaleźć swoich korzeni historycznych i w pełni zrozumieć własnej tradycji. Co dwa tygodnie kolejne numery „Starożytnych Cywilizacji” przybliżą Czytelnikom historię życia codziennego, kulturę i sztukę krain i ludów szeroko rozumianej Starożytności.

HISTORIA

W CIENIU GRECJI I MACEDONII 3-5

SCHYLEK SAMODZIELNOŚCI 6-7

ORGANIZACJA PAŃSTWA 8-9

POSTRACH ADRIATYKU 10-13

LUDZIE I ICH ŻYCIE

ILIROWIE I ŚWIAT KLASYCZNY 14-15

NAUKA I KULTURA

CYWILIZACJA PROWINCJI 16-17

KULTURA I RELIGIA 18-19

DZIEDZICTWO 20

CHRONOLOGIA 21

Warunki prenumeraty:

Koszt prenumeraty 26 numerów wynosi 70 zł, natomiast 52 numerów - 140 zł. W jednej przesyłce będą wysyłane łącznie 2 numery „Starożytnych Cywilizacji”.

Prenumeratę można zacząć od dowolnego numeru (również od pierwszego).

Prosimy o czytelne zaznaczenie na przelewie tytułu pisma i numeru rozpoczynającego prenumeratę oraz danych prenumeratora.

Blankiet na wpłatę można wydrukować na stronach WWW w Internecie pod adresem: <http://www.amercom.com.pl>

Uwaga: w związku ze zmianą numeru rachunku, wpłaty prosimy kierować na nowy numer konta: Bank Zachodni WBK SA oddział I w Poznaniu 47 10901463 0000000046056434

W sprawie zakupu egzemplarzy archiwalnych prosimy kontaktować się z wydawcą, tel. (061) 85-15-147, e-mail: prenumerata@amercom.com.pl

Wszelkie opinie i uwagi o piśmie prosimy przysyłać na adres: opinie@amercom.com.pl

Na stronie tytułowej: *Nemezis z Butrintu - odnaleziona w Ilirii kopia słynnego posagu greckiego z Rammuntu w Attyce; I w. p.n.e.*

Ilustracje: FontShop, East News, Corel Stock Photo Library, Joanna Orłow, Jacek Rzepka.

ISBN serii: 83-7235-712-9

Wydawca: **Polskie Media Amer.Com SA**
ul. Grochowe Łąki 6, 61-752 Poznań
tel. (0-61) 85-15-147, fax (0-61) 85-60-915
www.amercom.com.pl
prenumerata@amercom.com.pl

Redakcja i skład:
Media Plus sp. z o.o.
ul. Białostocka 24, 03-741 Warszawa
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36
Biuro reklamy:
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36

Redaktor naczelny: Bogusław R. Zagórski
Opracował: dr Jacek Rzepka
Skład: Agnieszka Fiedler, Krzysztof Surala
Redakcja: Bożena Hałuszczczyńska, Krzysztof Jaśniowski, Natalia Ślósarska

W następnym
zeszycie:
Persowie I

Seria „Starożytne Cywilizacje” obejmie m.in. niżej wymienione tematy - niektórym z nich poświęcimy więcej niż jeden zeszyt:

Ameryka Północna
Armenia
Azja Środkowa
Birma
Chiny
Cypr
Dakowie
Egipt
Eldorado
Etruskowie
Grecja
Hetyci
Hunowie
Iberowie
Indie
Indonezja
Izrael
Japonia
Koptowie
Korea
Libijczycy
Mitanni
Nubia
Persowie
Roma christiana
Rzym
Scytowie
Tajlandia
Turcy
Twórcy megalitów
Tybet
Wietnam

W serii ukazały się już następujące numery:
1. Egipt I; 2. Rzym I; 3. Arabia I; 4. Egipt II;
5. Majowie; 6. Grecja I; 7. Rzym II; 8. Asyria;
9. Aztekowie; 10. Początki chrześcijaństwa;
11. Sumerowie; 12. Grecja II; 13. Arabia II;
14. Izrael I; 15. Egipt III; 16. Elam; 17. Grecja III;
18. Babilonia; 19. Inkowie; 20. Grecja IV;
21. Celtowie; 22. Dolina Indusu; 23. Rzym III;
24. Słowianie; 25. Grecja V; 26. Germanowie;
27. Indie I; 28. Rzym IV; 29. Syria;
30. Grecja VI; 31. Etiopia; 32. Fenicjanie;
33. Izrael II; 34. Kartagina; 35. Chiny I;
36. Grecja VII; 37. Czarna Afryka; 38. Trakowie;
39. Bałtowie; 40. Kambodża; 41. Azja Środkowa I; 42. Olmekowie; 43. Iliria.

W CIENIU GRECJI I MACEDONII

Ilirowie, lud indoeuropejski, byli prawdopodobnie przodkami dzisiejszych Albańczyków. Ich terytoria sąsiadowały od południa z Grecją, jednak przez jej mieszkańców byli uważani za barbarzyńców.

Tajemniczy lud

Nie wiadomo, skąd pochodzili Ilirowie i jakie były początki ich państwa. Prawdopodobnie pojawili się w zachodniej części Półwyspu Bałkańskiego w II tysiącleciu p.n.e., pod koniec epoki brązu, u progu okresu żelaza. Archeolodzy wiążą ten lud z kulturą halsztacką, znaną z hodowli koni oraz produkcji żelaznych i brązowych mieczy z rękojeścią w kształcie skrzydeł. Niektórzy uczeni sądzą, że to właśnie Ilirowie zbudowali osadę w Biskupinie. Prawdopodobnie około 1000 r. p.n.e. część z nich przeprawiła się przez Adriatyk i osiadła w Italii jako plemię Messapiów.

Nie znamy dobrze języka Ilirów. Wiele wskazuje na ich bliskie pokrewieństwo językowe i obyczajowe z Trakami. Trudno ustalić, gdzie przebiegała granica między terytoriami obu ludów. Autorzy antyczni nazywali czasem niektóre plemiona bałkańskie Trakami czy wręcz na pół greckimi Macedończykami, innym razem - Ilirami.

Kraj i jego bogactwa

Ilirowie - zwłaszcza zaś Ilirowie właściwi (*Illyrii proprie dicti*) - zamieszkiwali kraj górzysty, lecz nie pozbawiony żyznych terenów w pobliżu wybrzeża. Głównymi

rzekami Ilirii były Aaos (dziś po albańsku Wijosa, Grecy zachowują antyczną nazwę Aaos), Apsos (Semani) i Genosos (Szkumbini). W centrum kraju leżało jezioro Lychnitis (dzisiejsze Jezioro Ochrydzkie), a na wschód od niego przez górskie przełęcze prowadziła droga do Macedonii. Podstawą militarnego i ekonomicznego znaczenia Ilirii w czasach rzymskich był tranzyt pomiędzy Italią a rzymskim Wschodem: Macedonią i dalej Azją. Okręty przeprowały się przez Adriatyk z Brundizjum do Dyrrachium oraz - rzadziej - do Apollonii

i Butrintu. Handel iliryski sięgał wybrzeży Morza Czarnego, o czym świadczą monety Apollonii, Dyrrachium i Butrintu znajdowane w Dacji.

Tryb życia starożytnych Ilirów był uzależniony od warunków naturalnych. Mieszkańcy żyzniejszych terenów zajmowali się rolnictwem, pozostali - głównie pasterstwem. Sporą część górzystych obszarów Ilirii (łac. *Illyricum*) pokrywały lasy, zatem gospodarka z nimi związana miała również niemałe znaczenie. Pozyskiwano drewno budulcowe i okrętowe, którego wystarczyło nawet na eksport. Ilirowie słynęli też w świecie antycznym jako producenci znakomitego miodu pitnego. Poza tym zajmowali się produkcją ceramiki i przetwórstwem metali.

Rzeźba z brązu - portret z epoki rzymskiej odnaleziony w twierdzy Irmaj w Elbasanie.

Sklócone plemiona

Nie ma historycznych źródeł pisanych, które mówiłyby o wczesnych dziejach Ilirii. Strzępki wiedzy zawdzięczamy mitografom greckim.

Pierwszym królem Ilirów był według nich syn Heraklesa i korycejskiej najady Melite, Hyllós (Gwiazda), eponim plemienia Hyllów zamieszkującego tereny dzisiejszej Dalmacji. Ten mityczny władca żył ponoć około 1225 r. p.n.e. Ilirowie jednak długo jeszcze pozostawali na uboczu dziejów powszechnych. Poszczególne plemiona: Lebeaci, Dardanowie, Taulantanowie, Liburnowie, Dalmatyńczycy, Hyllowie, Ardajowie, Autariaci, Plerajczycy i inne żyły osobno, rządzone przez lokalnych władców. Ulegały wpływowi cywilizacyjnym silniejszych sąsiadów: Traków, Macedończyków i Greków. Niezbyt liczni właścicieli Ilirów, od których nazwę przyjął cały lud, zamieszkiwali południową część wszystkich terytoriów iliryskich.

Plemiona te toczyły między sobą nieustanne wojny, w których od VII w. p.n.e. uczestniczyły również nadadriatyckie kolonie greckie. Niektórym monarchom plemiennym udawało się wtedy przejściowo po-

łączyć po kilka szczepów pod jednym berłem. Jednak dopiero w IV w. p.n.e. doszło do zjednoczenia większości Ilirów w jednym państwie.

Ku zjednoczeniu

Pierwotne królestwo iliryskie przeżyło okres rozkwitu w pierwszej połowie IV w. p.n.e., kiedy to Bardylis, władca Ardajów, Hyllów, Dardanów i Brygów, przejął władzę nad Epirosem i znaczną częścią Macedonii. Gdy jednak urosła ona w siłę pod panowaniem Filipa II, Ilirowie utracili tereny na południu i wschodzie, a Bardylis poległ w 358 r. p.n.e. w przegranej bitwie przeciwko ojcu Aleksandra Wielkiego. W następnych dziesięcioleciach Ilirowie, zwłaszcza zaś Dardanowie, pozostawali naturalnym wrogiem Macedonii.

Królestwo Agrona i Teuty

Dopiero w drugiej połowie III w. p.n.e. udało się utworzyć w Ilirii stabilne i trwale państwo. Uczyniło to plemię Ar-

Ilirowie wierzyli, że ich miasta oraz osady zostały założone przez bohaterów greckich i trojańskich, rozproszonych po świecie po zburzeniu Ilionu. Za budowniczego Butrintu (Buthrotum) uważano Eneasza - protoplastę Rzymian. Kodeks późnoantyczny zwany Wergiliuszem Watykańskim przedstawia podróżę bohatera.

dajów (gr. *Ardiaioi*), zamieszkujące półwysep dalmatyński na południe od miasta Naron (dzisiejszy Vid), naprzeciwko wyspy Faros. Ich królestwo, ze stolicą w Skodrze, graniczyło na południu i południowym wschodzie ze Związkami Epirocczym, Akarnańskim i Etolskim, na wschodzie zaś i północnym wschodzie z Macedonią Antygonidów. Twórcą potęgi Ardajów był Pleuratos II (rządził ok. 260-250 r. p.n.e.). W 232 r. p.n.e. na czele państwa stanęła królowa Teuta (skrótowa forma iliryskiego słowa *teutana*, oznaczającego królową), wdowa po królu Agronie, pogromcy Etołów, synu Pleuratososa. Agron, jak donosi historyk Polibiusz, miał największą potęgę morską i lądową wśród wszystkich władców, którzy przed nim panowali nad Ilirią, i taką odziedziczyła jego żona. Do 228 r. p.n.e. Teuta rządziła jako regentka w imieniu przybranego syna, Pinesa. Zasłynęła z urządzania pirackich wypraw, które zagraża-

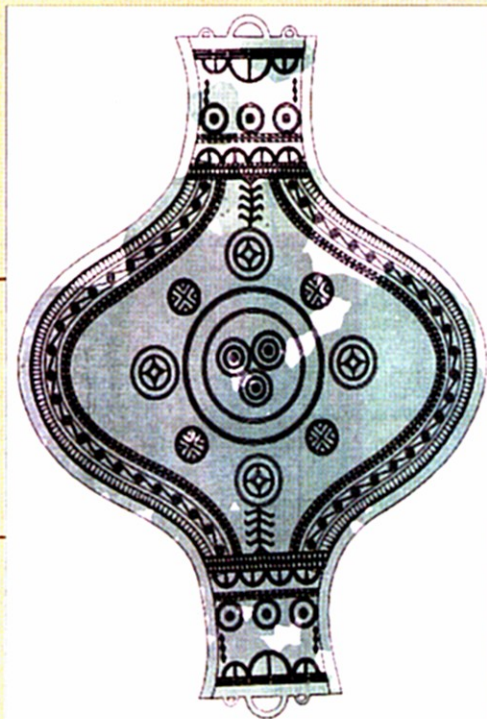
Brązowy posążek muzykanta odnaleziony w Elbasanie.

Rękodzieło iliryskie długo nie dorównywało poziomowi wykonania greckiej konkurencji. Przykład prostej ceramiki użytkowej.

Detal malowidła ściennego z willi w Panonii.

wydał wrogom Korkyrę. Przybycie do Apollonii drugiego konsula rzymskiego Lucjusza Postumiusza Albina z dwudziestoma tysiącami piechoty i dwutyśiecznym oddziałem jazdy przyspieszyło klęskę Teuty. Wkrótce Rzymianie opanowali Epidamnos, uwolnili od iliryskiego oblężenia Issę i podporządkowali sobie plemię Ardiajów. Teuta została zmuszona do ucieczki i schroniła się w twierdzy Rhizon, w zatoce Kotoru. W 228 r. p.n.e. konsul Fulwiusz odbył triumfalny wjazd do Rzymu. Na mocy traktatu pokojowego z tego samego roku Teuta musiała wydać wszystkich jeńców wojennych i zapłacić trybut, ograniczono swobodę jej okrętów, a z terytoriów przez nią władanych pozostał jedynie Rhizon. Miasta greckie: Apollonia, Issa, Epidamnos i Korkyra przeszły pod protektorat rzymski, podobnie jak iliryskie Atinatania i Partinia (formalnie uzyskały status klientów). Wojska rzymskie zostały ewakuowane na zachodnią stronę Adriatyku, ale podporządkowanie wybrzeża Republice uderzyło w interesy Macedonii i stało się zarzewiem przyszłych wojen.

pretekstem do interwencji na Bałkanach. Wprawdzie historycy rzymscy usiłowali później przedstawić tę wojnę jako sprawiedliwą i obronną przeciwko piratom, ale dziś wiadomo, że za decyzją o postawieniu Teucie ultimatum stały plany Senatu związane ze zdobyciem bogatych łupów po drugiej stronie Adriatyku. Królowa była gotowa zarzucić dotychczasową politykę, nie mogła jednak zakazać pirackich ekspedycji swoim poddanym. W drodze powrotnej posłowie rzymscy zostali zamordowani.

Republika wypowiedziała Teucie wojnę (tzw. I wojna iliryska). Władcy, mimo śmierci jej sojusznika Demetriosa II w walce przeciwko Dardanom, rozpoczęła ofensywę na Epidamnos. Rzymianie wysłali na pomoc obleganym flotę złożoną z 200 okrętów wojennych. Wtedy na stronę Republiki przeszedł z własną armią doradca królowej, Demetriusz z Faros, który

Odnaleziona w Ilirii zbroja z okresu archaicznego (próba rekonstrukcji). Na podobne, pochodzące z tego samego okresu, archeolodzy trafiają w Grecji.

Bizuteria z grobu tumulusowego w Paszkucie; przełom II i I tysiąclecia p.n.e.

ły handlowi adriatyckiemu oraz zamożnym sąsiadom. Korsarze królowej złupili wybrzeża sprzymierzonych z Etolami Elidy i Messenii. Teuta wydała zdobyte miasto Fojnikę dopiero po wypłaceniu okupu.

Pierwsza wojna iliryska

Urządzone przez Ilirów korsarskie ataki na italskich kupców i greckie miasta okazały się dogodnym dla Republiki

SCHYLEK SAMODZIELNOŚCI

Często zdarza się tak, że najwięcej informacji o dziejach starożytnych ludów pochodzi z czasów, kiedy schodziły one z kart historii. Podobnie jest z Ilirami, którzy stanęli w centrum zainteresowania ówczesnych kronikarzy dopiero wtedy, gdy weszli w konflikt z Rzymem.

Gdy ziemie iliryskie włączono do prowincji rzymskich, także na nich rozpo- wszechniły się kultury wschodnie. Uczta mistyczna Słońca i Mitry.

Walki z Rzymem

Główny rzymski sojusznik w rejonie Adriatyku po zakończeniu I wojny iliryskiej, grecki dynasta Demetriusz z Faros, był niespokojnym duchem. Nie zadowalało go wierno wykonywanie rozkazów Republiki. W 219 r. p.n.e. (w przeddzień II wojny punickiej) zbuntował się przeciwko niej i podjął na nowo wyprawy pirackie. Podbił niektóre miasta poddane protektoratowi rzymskiemu w Ilirii i - co wzbudziło największe oburzenie - wyprawił się z flotą złożoną z pięćdziesięciu okrętów na Cyklady.

Rzymianie wysłali przeciw niemu wojska pod wodzą konsula Lucjusza Emiliusza Paulusa. Demetriusz postanowił bronić dwóch miast: w Dimale osadził silny garnizon, sam zaś wraz z sześcioma tysiącami ludzi strzegł rodzinnego Faros. Został jednak zmuszony do ucieczki.

Niebawem ów dawny wódz armii Teuty i przyjaciel Republiki stał się zaufanym króla Macedonii Filipa V.

Z pirata król

Demetriusz powrócił do Ilirii, aby napadać na miasta nad Morzem Jońskim. Jego towarzyszem w tych wyprawach był inny wódz z czasów Teuty, Skerdilaidas, syn króla Pleuratosa I i brat Agrona. Wspólnie podjęli próbę zdobycia Pyllos, ale atak został odparty. W 216 r. p.n.e. Skerdilaidas zdradził Rzymianom plany rozbudowy floty Filipa V i stanął po ich stronie w I wojnie macedońskiej (215-205 r. p.n.e.). Następca tronu już raz wcześniej postąpił podobnie, w 220 r. p.n.e. sprzymierzył się z Etolami, których uważano w Grecji za piratów - jednak poróżnił się z nimi, ponieważ zatrzymali dla siebie całość łupu zdobytego na Peloponezie. Wtedy Skerdilaidas na krótko związał się z królem Macedonii. Kiedy doszło do porozumienia między Republiką a Etolami (212 r. p.n.e.), już jako samodzielny monarcha, razem z synem Pleuratosem II, ponownie stanął po stronie rzymsko-etol-

skiej. Dzięki temu jego potomek otrzymał zgodę na zjednoczenie większych części Ilirii pod swą władzą (panował od ok. 206 do 180 r. p.n.e.) oraz odbudowę królestwa Agrona i Teuty. Demetriusz zaś do ostatnich chwil życia pozostał wierny Filipowi V. Jako dowódca sił macedońskich w Grecji poległ w 214 r. p.n.e. podczas oblężenia Messeny.

Losy Skerdilaidasa pokazują, jak niewiele różniły się od siebie pozycje władcy wojowniczego ludu i herszta piratów. Często to, co z perspektywy wielkich potęg jawiło się jako działanie wbrew prawu i obyczajom, dla mniejszych państw było jedynym możliwym sposobem prowadzenia niezależnej polityki zagranicznej.

Krater z Belszu; IV w. p.n.e.

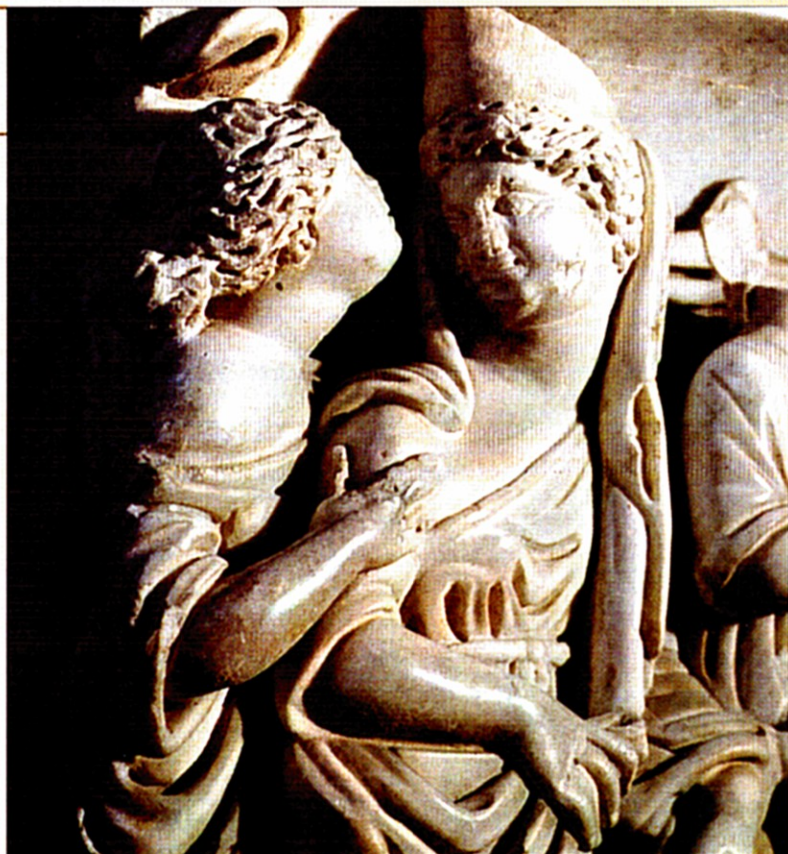
Scena miłosna - detal sarkofagu z okolic Splitu (Dalmacja); I w. n.e.

Decydujące starcie

Ostatnim władcą Ilirów był syn Pleuratos II, Genthios (180-168 r. p.n.e.). W czasie III wojny macedońskiej (171-168 r. p.n.e.), mimo łączącego go z Rzymem sojuszu, opowiedział się za królem Macedonii, Perseuszem. To doprowadziło do wybuchu tzw. III wojny iliryskiej (168 r. p.n.e.). Najpierw Genthios musiał zmierzyć się ze swoim młodszym bratem, Pleuratosem, który był zwolennikiem podporządkowania kraju dyktatowi Republiki, a poparcie Rzymian wykorzystywał w walce o władzę. Oskarżonego o knowania z wrogami zewnętrznymi i zdradę stanu Pleuratos skazano na śmierć i zabito.

Losy Ilirii rozstrzygły się na polach bitewnych III wojny macedońskiej. Genthios został szybko pokonany przez pretora Lucjusza Anicjusza Gallusa (168 r. p.n.e.) i do końca życia - wraz z następcą tronu, który także nosił imię Pleuratos, oraz resztą rodziny - pozostał w niewoli w Spo-

leto i Iguwium. Królestwo podzielono na trzy republiki ze stolicami w Skodrze, Epidamnos i Olcinium, co oznaczało de facto poddanie władzy Rzymu. Silną flotę iliryską (liczącą 220 jednostek) oddano miastom greckim nad Adriatykiem: Korkyrze, Apollonii i Dyrrachium.

próbowali pokonać m.in. Gajusz Marcjusz Figulus (156 r. p.n.e.) i Publiusz Korneliusz Scypion Nazyka Korkula (155 r. p.n.e.), ale choć ich wyprawy uznano w stolicy za sukces, jeszcze w 119 r. p.n.e. potomek pierwszego z konsulów, Figulus Młodszy, musiał kontynuować pacyfikację. Nie pomogło jednak nawet zdobycie Delminium, dlatego mniejsze ekspedycje karne kierowano przeciwko Dalmatom przez cały I w. p.n.e. U schyłku Republiki Iliria podlegała władzy namiestników Macedonii bądź Galii Przedalpejskiej, dopiero Gajusz Juliusz Cezar utworzył samodzielną prowincję Ilirikum (45 r. p.n.e.), co było dowodem pewnej stabilizacji na tych terenach.

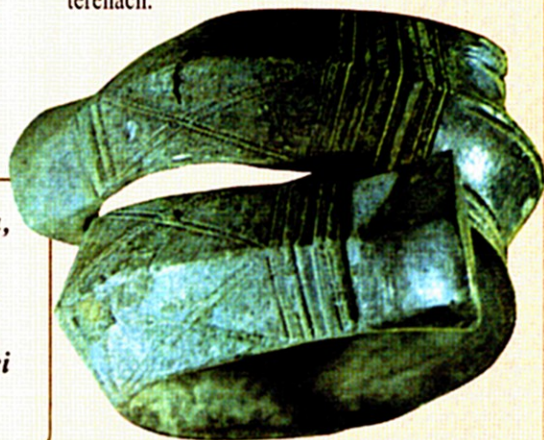
Podbijanie podbitych

Republika położyła kres państwowości iliryskiej, ale ujarzmienie wojowniczych górali zajęło jeszcze blisko dwieście lat (ostatecznie dokonał tego cesarz Tyberiusz w 4 r. n.e.). Kłopoty sprawiali zwłaszcza Dalmaci zamieszkujący okolice miasta Delminium, przeciwko którym Rzymianie ruszali kilkakrotnie z silnymi armiami konsularnymi. Niepokorne plemię

Symbolem rzymskiego panowania nad Ilirią jest marmurowy orzeł odnaleziony w Zadarze (dzisiejsza Chorwacja).

Bransoletka, na którą natrafiono w pobliżu miejscowości Kuç i Zi.

ORGANIZACJA PAŃSTWA

Wszystko, co dziś wiemy o organizacji i ustroju państwa oraz strukturze społecznej plemion iliryskich, zawdzięczamy greckim i łacińskim pisarzom. Szkoda tylko, że tak mało interesowali się życiem codziennym tego ludu.

Via Egnatia połączyła wybrzeże Adriatyku (Dyrrachium) z Morzem Egejskim (Tessaloniki). Bezpieczeństwo w tym rejonie stało się jednym z czynników determinujących politykę Republiki na Bałkanach. Dzięki temu wzrosła rola Ilirii w Imperium Rzymskim.

Władza królewska

Od czasów pierwszego historycznie poświadczanego władcy - Bardylisa I, aż do upadku państwa za Genthiosa Ilirią rządził król. W łacińskich lub greckojęzycznych źródłach używano tytułu *rex* albo *basileus*, nie wiadomo natomiast, jak nazywali go poddani. Autorzy greccy określali obszary, którymi władali królowie iliryscy, jako „plemię” (*ethnos*) albo „sprawy” (*pragmata*). Ten ostatni termin odnieszono do większych i mniejszych monarchii hellenistycznych. Podobnie jak w innych królestwach świata antycznego państwo było osobistym majątkiem władcy,

który reprezentował je za granicą, a nawet - co może szokować ludzi epoki nowożytnej - utożsamiano jego osobę z państwem. Władza królewska była dziedziczona w obrębie rodziny panującej, z reguły przechodziła z ojca na syna.

Aparat monarchii

Nie wiemy, czy władza króla Ilirów była absolutna, czy też ograniczały ją tradycyjne uprawnienia zgromadzenia plemiennego lub rady starszych. Rzymski historyk, Tytus Liwiusz, niejednokrotnie wspomina o radzie złożonej z najdostojniejszych Ilirów (*principes gentis*). Niekiedy określa ich mianem przyjaciół (gr. *filoi*, łac. *amici*). Podobnie nazywano doradców królów hellenistycznych, przebywających

na monarszym dworze. Do tego elitarnego grona zapraszał ich władca. Obok *filoi* ważną rolę w administrowaniu państwem odgrywali namiestnicy miejscy, a właściwie zależni od króla władcy miast (Grecy nazywali ich *politydnastai*). Należał do nich między innymi słynny grecki pirat Demetrius z Faros. Czasami funkcje namiestnicze powierzano krewnym monarchy, np. Karawantiosowi, bratu ostatniego władcy - Genthiosa.

Spółeczeństwo

Mamy niestety niewiele informacji o strukturze iliryskiego społeczeństwa. Na pewno poszczególne plemiona różniły się nieco pod tym względem. Wiemy, że Ardiajowie panowali nad warstwą ludności zależnej, zwanej *prospelatami* (*prospelatoi*). Według Teopompa, historyka piszącego w IV w. p.n.e., było ich 300 000 (co wydaje się niewiarygodne). Mieli status społeczny zbliżony do pozycji lacedemońskich helotów. Z kolei u Dardanów warstwa panów (*despotai*) dysponowała ponad tysiącem niewolników (*duloi*), którzy w czasie pokoju zajmowali się rolnictwem, na wojnie zaś służyli jako lekkobrojni - podobnie jak spartańscy heloci. Społeczeństwo iliryskie było zatem przynajmniej we wczesnym okresie swej historii oparte na rządach arystokracji.

Brązowa płytką z Panonii pochodząca z domowej kapliczki poświadcza trwanie pod panowaniem rzymskim lokalnych wierzeń iliryskich.

Naczynie zdobione reliefem w kształcie lancetowatych ostrzy - przykład rozkwitającej pod wpływem greckim metalurgii iliryskiej.

Starożytni Ilirowie posługiwali się pismem zapożyczonym od Hellenów. Zapisana greckim alfabetem inskrypcja z III w. p.n.e.

Miasta

Pojawienie się greckich *poleis* na pograniczu iliryskim nie przyspieszyło procesów urbanizacyjnych wewnątrz kraju. W Ilirii miasta zaczęto zakładać w tym samym czasie co w Macedonii czy Epirze (proces datowany na IV i III w. p.n.e.). Powstanie osiedli typu miejskiego nie od razu jednak pociągnęło za sobą wprowadzenie ustroju typu polis, jaki znamy z reszty świata śródziemnomorskiego. Wiadomo, że w Ilirii przeprowadzono reformę wojskową, która polegała na włączeniu do armii królewskiej oddziałów szkolonych i uzbrojonych na wzór hoplicki. Uczeni są zgodni, że było to możliwe tylko po wykształceniu się warstwy średniej. Jej powstanie nie oznaczało oczywiście demokratyzacji stosunków społecznych wśród Ilirów, ale było dowodem wzrostu zamożności krainy.

Do najświetniejszych miast Ilirii epoki niepodległości (przed 167 r. p.n.e.) należała Skodra (nazywana podobnie i dziś -

Szkodra). Z początku znajdowała się pod protektoratem Greków z Epidamnos. W okresie wojen perskich od jej nazwy powstało określenie jedynej perskiej prowincji w Europie - Skudry. W III w. p.n.e. rozkwitła jako stolica państwa iliryskiego, potem zaś było to jedno z ważniejszych miast prowincji rzymskiej.

Armia

Podstawową formacją wojsk iliryskich w epoce klasycznej była lekkobrojna piechota. Jak podaje historyk Tukidydes, w V w. p.n.e. Ilirowie walczyli w podobny sposób jak Macedończycy i tak jak u nich przełom w taktyce i strategii nastąpił w IV w. p.n.e. W 358 r. p.n.e. poddani króla Bardylisa byli w stanie przeciwstawić Filipowi II armię złożoną z 10 000 pieszych oraz nielicznych, pełniących raczej rolę pomocniczą oddziałów jazdy. O sile tej armii świadczy fakt, że szala zwycięstwa przechyliła się na korzyść późniejszych po-

gromców Grecji - Macedończyków, nie w starciu piechoty, tylko dopiero po szarży kawalerii.

Władcy iliryscy szybko zrozumieli wagę reformy wojskowej, którą przeprowadzono w pobliskiej Macedonii za Filipa II. Od okresu hellenistycznego w armii znajdowały się liczne formacje ciężkozbrojnej piechoty, zorganizowanej na wzór falangi hoplickiej. W III w. p.n.e. niejednokrotnie zdołały one zadać ciężkie ciosy Grekom, Epirotom i Macedończykom.

Odkryte w Panonii malowidło ściennie z czasów rzymskich.

POSTRACH ADRIATYKU

Starożytni Ilirowie słynęli w ówczesnym świecie przede wszystkim z łupieżczych wypraw. W przeciwieństwie do piratów epoki nowożytnej nie otaczała ich romantyczna legenda.

Piractwo w Ilirii było w pełni dozwolone, czasami wręcz popierane przez władców. Rozbójnicy cieszyli się w społeczeństwie dużym prestiżem. Ofiarami korsarzy padali ich bliźni i dalsi sąsiedzi. Nikt nie mógł spać spokojnie, napadów można było się spodziewać zarówno na morzu, jak i na lądzie. Informacje o aktywności rabunkowej Ilirów pochodzą przede wszystkim z IV w. p.n.e. Prawdopodobnie uprawiali swój proceder wcześniej, ale ponieważ najważniejsze wydarzenia dziejów greckich miały miejsce w basenie Morza Egejskiego, nie na Adriatyku, pozostał on niezauważony do czasu, aż wraz z całą zachodnią Helladą znaleźli się w centrum uwagi świata antycznego. Poza tym dopiero od IV w. p.n.e. mogli organizować dalekie wyprawy korsarskie. Pomogły im w tym nowinki techniczne oraz destabilizacja polityczna w świecie greckim (m.in. upadek handlowej i morskiej potęgi bogatych miast - Aten i Koryntu).

Ilirowie byli dobrymi wynalazcami w dziedzinie techniki morskiej. To oni stworzyli *liburnę* - typ lekkiego okrętu bezpokładowego, który został potem przejęty przez Rzymian. Do napadów pirackich używali także podobnych do *liburni lembów* (gr. *lemboi*). Niektórzy uczeni uważają, że wynaleźli je Kyreńczycy, jednak większość badaczy wskazuje na iliryskie pochodzenie tych okrętów. *Lemby* i *liburny* to najtrwalszy wkład plemion iliryskich w rozwój cywilizacyjny świata antycznego. Oba typy łodzi wzmocniły w III i II w. p.n.e. najsilniejsze floty ówczesnego świata - przez długi czas były typowymi rzymskimi jednostkami liniowymi. Używali ich również słynni żeglarze - Rodyjczycy.

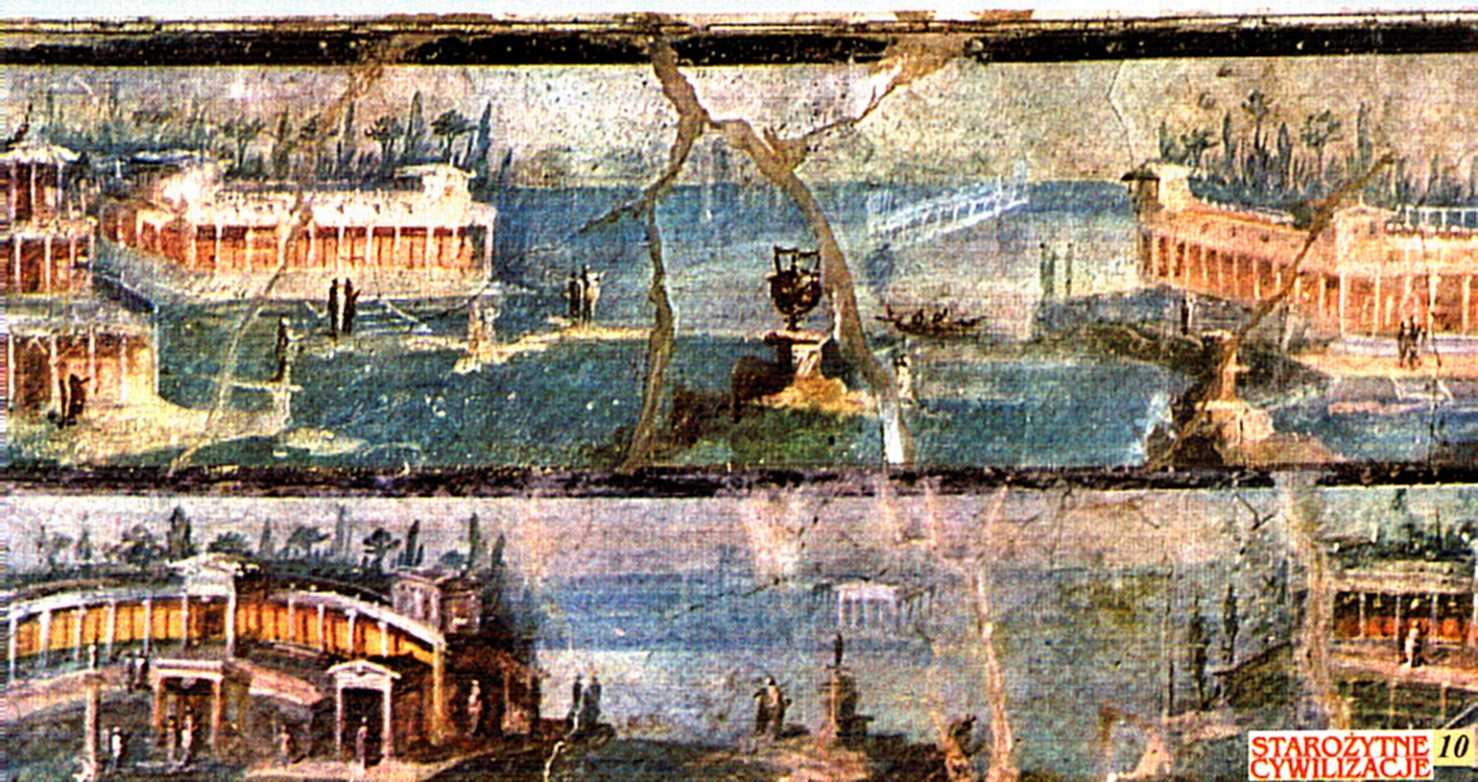
Ilircom, podobnie jak większości antycznych korsarzy, okręty służyły raczej jako środek transportu, nie jako łup. Rozbój uprawiano zwłaszcza na terenach przybrzeżnych, z których uprowadzano ludzi, rzadziej cenne ruchomości. Ofiary piratów mogły zostać niewolnikami, ale liczo-

no przede wszystkim na suty okup ze strony rodzin i rodaków tych, których schwytano.

Zwycięstwa Rzymian nad Teutą i Demetriuszem z Faros (229-218 r. p.n.e.) utrudniły Ilircom podejmowanie pirackich wypraw. Długo jednak Rzym nie potrafił zapewnić pełnego bezpieczeństwa na Adriatyku. Wysyłano coraz to nowe ekspedycje karne, które przynosiły jedynie chwilową poprawę sytuacji. Ostatnią taką ekspedycję przeciwko Ilircom zorganizowano w czasach Oktawiana Augusta, a zatem w epoce ustanowienia *Pax Romana*. Aby uporać się z problemem piractwa, Rzymianie musieli lepiej poznać topografię Bałkanów, a wiedzę tę mogli uzyskać dopiero po uspokojeniu sytuacji w głębi kraju. *Pax Romana* (Pokój Rzymski) przyczynił się do lepszego poznania obszarów położonych blisko centrum świata zamieszkanego (*oikumene, orbis terrarum*) i poprawił warunki handlu morskiego, zwłaszcza na środkowym i północnym Adriatyku.

Wyeliminowanie iliryskiego piractwa jako czynnika politycznego nie oznaczało oczywiście końca łupieżczej działalności mieszkańców pobrzeża dalmatyńskiego. Aluzje do rabunków na morzu (nie tylko na Adriatyku) są częstym motywem w literaturze późnej Starożytności.

Historyk Kasjusz Dion pisał o piractwie I w. p.n.e., porównując je z okresem wcześniejszym i późniejszym: *Nigdy nie było okresu wolnego od lotrostw i nigdy prawdopodobnie by nie ustały, jak długo natura ludzka nie zmieni się. Ale poprzednio trudniono się zbójctwem w określonych miejscach, w małych bandach, tylko latem, na morzu i na lądzie. Tymczasem podówczas bardzo wielu puściło się na rozbój, ponieważ toczyły się nieustanne wojny, naraz w przeróżnych miejscach, liczne miasta ulegały zburzeniu, kary zagrażały wszystkim zbiegom, nikt nie był wolny od strachu.*

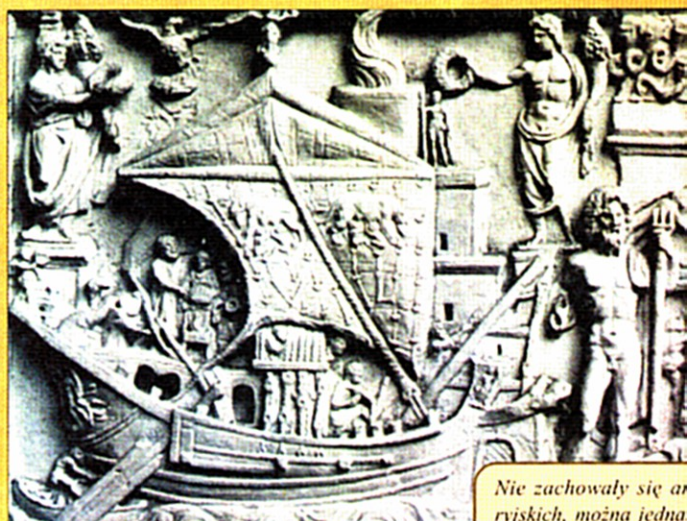

POSTRACH ADRIATYKU

Chociaż antyczni piraci uprawiali swój zbrojecki proceder także na lądach, nie ulega wątpliwości, że olbrzymią większość napadów przeprowadzano na morzu bądź z morza. Dlatego bezpieczeństwo żeglugi było kluczowym problemem mieszkańców Śródziemnomorza. Aby zapewnić swobodę handlu, starano się nie tylko walczyć z piratami, ale również zdobywać wiedzę geograficzną. Informacje o tym, jak wyobrażano sobie świat, czerpiemy z opisów autorów greckich i rzymskich, rzadziej z niewielu zachowanych map z tego okresu. Ilirję wraz z resztą Półwyspu Bałkańskiego umieszczano na nich często w centrum znanego starożytnym uniwersum. Taką wizję przedstawia trzynastowieczna kopia rzymskiej mapy, zwana od nazwiska wydawcy, Konrada Peutingera (XVI w. n.e.), Tabula Peutingeriana. Reprodukowany na następnych stronach segment VI (spośród jedenastu) pokazuje centralną część Morza Śródziemnego, Adriatyk oraz ziemie iliryjskie.

Brązowa *latarenka* w kształcie okrętu; IV w. n.e.

Nie zachowały się oryginalne rzymskie, można jednak zobaczyć podobne *rachium* przypominające

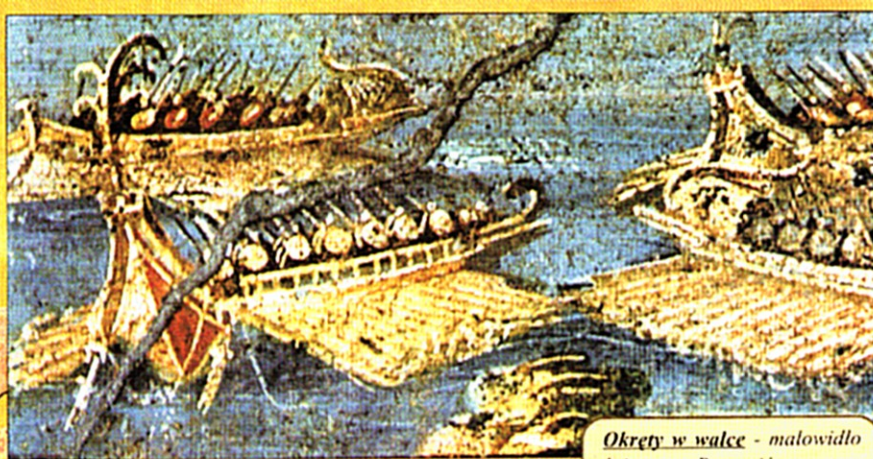

Mimo opanowania najważniejszych dróg i portów w Ilirii, Rzymianie musieli utrzymać stale pogotowie zbrojne i systematycznie **zwalczać rozbójników morskich i lądowych**. Relief z Palestriny; ok. 30 r. p.n.e.

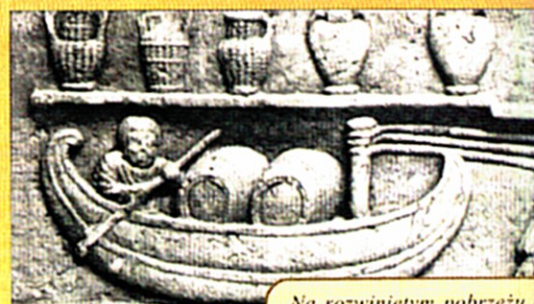

W okresie archaicznym używano *dziesięciowiosłowców*

Okrety w walce - malowidło ścienne z Pompejów.

Na rozwiniętym pobrzeższym stopniu niż w reszcie ziemnego ważną rolę odgrywał port wodny; relief z epoki

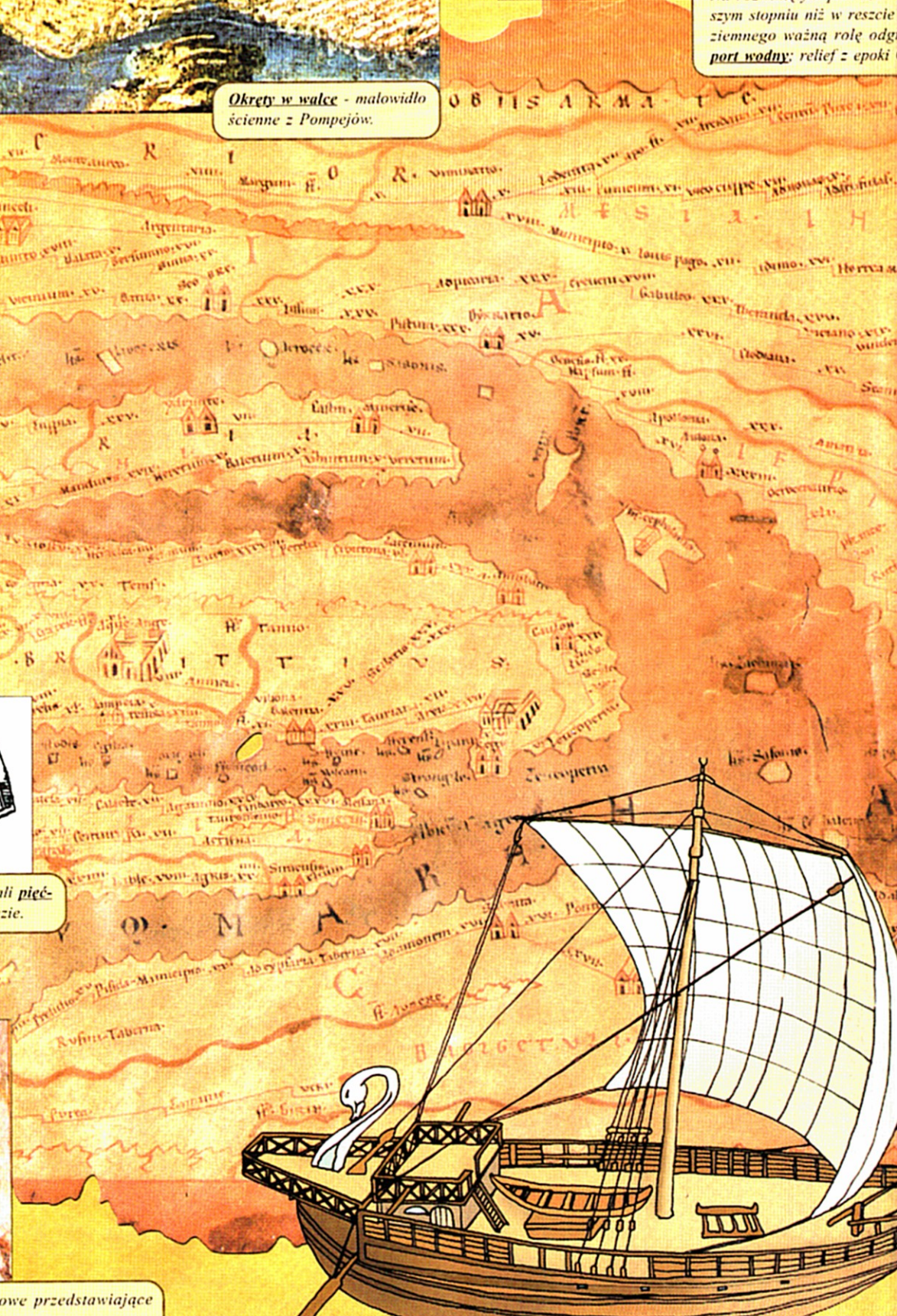
liczne wyobrażenia portów i przypuszczać, że rzymskie Dyro nadybrzańską Ostie.

zarówno flota wojenna, jak i piraci używali pięć-pentekonter). Malowidło greckie na wazie.

Malowidło grobowe przedstawiające statek rzeczny.

...atyckim w wiek-
...emu Morza Śród-
...al drobny trans-
...erstwa.

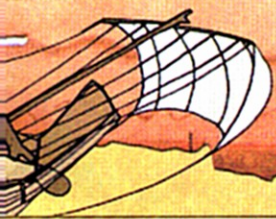
Rozładunek statku w porcie. Relief rzymski.

Statek kupiecki z transportem
wina - atrakcyjny łup dla ilir-
yjskich piratów. Relief nagrob-
kowy; I-II w. n.e.

Tabula Peutingeriana - trzyn-
stowieczna kopia niezachowa-
nanej mapy rzymskiej.

Wiarą piratów padły powolne statki handlowe
zaokrąglonych kadłubach, napędzane jedynie siłą
wiatru. Rekonstrukcja na podstawie fragmentarycz-
nie zachowanej mozaiki rzymskiej.

Rzymski okręt wojenny - relief znaleziony
w Palestynie; około 30 r. p.n.e.

ILIROWIE I ŚWIAT KLASYCZNY

Ilirowie nie pozostawili po sobie żadnej literatury. Wiedzę o nich czerpiemy ze źródeł archeologicznych, a przede wszystkim z informacji zawartych w dziełach greckich, rzadziej rzymskich pisarzy. Hellenowie już od wczesnej Starożytności osiedlali się na wybrzeżu Adriatyku i dobrze poznali swych sąsiadów.

Słynna Tyche z Salonu - relief wapienny pochodzący z bramy Cezara w Salonie koło Splitu. Przykład przenikania się wpływów hellenistycznych, rzymskich i miejscowych na terenie Ilirii.

Kolonie greckie

Kolonie greckie były rozsiane po całym rejonie Morza Śródziemnego, nie zabrakło ich również w Ilirii. Na wybrzeżu Adriatyku Hellenowie osiedlali się jednak rzadziej niż na innych obszarach. Przyczyną były prawdopodobnie kłopoty z przeprawami przez cieśninę Otranto, gdzie długotrwałe, silne, północne wiatry pędzą na południe olbrzymie masy wód. To bardzo utrudniało żeglugę tak małych jednostek jak antyczne okręty. W południowej Ilirii powstawały mimo to liczne osady greckie, wśród nich dwie kolonie (gr. *apokikiai*) założone na przelomie VII i VI w. p.n.e., które później szybko się rozwinęły. Pierwsza z nich - Epidamnos, należała do Koryntu i pobliskiej Korkiry (założonej przez Korynt). Drugą - Apollonię (nieopodal dzisiejszego Vlore), ustanowili już wyłącznie Koryntyjczycy. Współcześni uczeni nie mają wątpliwości, że powodem ufundowania tych miast było zainteresowanie obu potęg handlowych archaicznej Grecji kopalniami srebra w południowej Ilirii. Oba *poleis* mimo oddalenia od ojczyzny założycieli brały czynny udział w życiu Hellenów, a później Rzymian. Zwłaszcza Epidamnos odgrywało w późniejszych latach ważną rolę w historii tego regionu.

Od Epidamnos do Durresu

Epidamnos, założone przez Korynt i Korkyrę na wybrzeżu iliryskich Taulantów w 627 r. p.n.e., nosiło w Starożytności również nazwę Dyrrachion. Od zlatynizowanej formy Dyrrachium utworzono dzisiejszą nazwę miasta: Durres. Nowa kolonia szybko się wzbogaciła, głównie dzięki handlowi z Iliriami. Niestety, konflikty interesów obu jej założycieli zahamowały rozwój Epidamnos. Korynt wspierał rządy arystokracji, Korkyra zaś opowiadała się za demokratyczną formą władzy. W efekcie doprowadziło to do działań zbrojnych między obu handlowymi potęgami oraz wojny peloponeskiej (431-404 r. p.n.e.).

Kiedy po śmierci Aleksandra Wielkiego w 323 r. p.n.e. odrodziło się niepodległe państwo iliryskie, jego władca Glaukias zdołał na krótko wygnać z miasta dyrracheńskich Greków (312 r. p.n.e.). W czasach rzymskich Dyrrachion jako najlepszy port po tej stronie Adriatyku stał się główną bazą przeladunkową wojsk rzymskich (na trasie z Brindisi przez Via Egnatia do Salonik). Stąd Cezar wyruszył w 47 r. p.n.e. na bitwę pod Farsalos. Współczesny mu poeta Katullus dosadnie nazwał

to portowe miasto *szynkiem Adriatyku*. W okresie II triumwiratu (43-31 r. p.n.e.) bądź już za samodzielnymi rządami Oktawiana Augusta (31 r. p.n.e.-14 r. n.e.) w Dyrrachium ustanowiono kolonię rzymską, której mieszkańcy cieszyli się pełnią praw obywatelskich. Ponowny rozkwit miasto przeżyło w późnej Starożytności i za czasów bizantyjskich, kiedy było siedzibą biskupstwa. Ten ważny ośrodek w Albanii nie stracił swego znaczenia nawet pod panowaniem tureckim i włoskim. Niestety, do dziś w Durresie przetrwało niewiele zabytków z czasów jego starożytnej świetności, większość z nich zniszczyło trzęsienie ziemi w 1273 r. n.e.

Szpile do ubrań - przykład rękodziela iliryskiego.

Ilirowie w Grecji

Przemieszczenie ludów, języków i kultur nie jest niczym nowym w historii Półwyspu Bałkańskiego. Podobnie jak dowody obecności Greków odnajdujemy w Ilirii, tak i śladów działalności jej mieszkańców można się doszukiwać w Helladzie. Chociaż generalnie Grecy uważali Ilirów za barbarzyńców, to wiele świadczy o tym, że nie wszystkich. Zapewne w greckojęzycznych królestwach Epiru i Macedonii występował iliryski składnik etniczny. Z tego powodu Grecy za Hellenów uważali tylko rodziny panujące w obu państwach, nie zaś ich poddanych. Dzisiejsi uczeni, idąc tropem antycznych historyków Tukidydesa i Polibiusza, sądzą, że niektóre szczepy etolskie mówiły pierwotnie po ilirysku. Tukidydes zanotował, że *Eurytanowie* [plemię Etolów mieszkające na terenach wysuniętych najdalej na północ] *mówią podobno niezrozumiałym językiem*

Część miast Ilirii uzyskała w początkach n.e. status kolonii rzymskich. Takie osady wznoszono według jednego wzoru:

z dwiema głównymi drogami (decumanus maximus - ze wschodu na zachód, i cardo maximus - z północy na południe), regularną siatką pozostałych ulic i fortyfikacjami. Dane dotyczące budowy kolonii przekazuje bogato ilustrowany, późnoantyczny kodeks zawierający dzieło „O obwarowaniu obozów”, przypisywane Hyginusowi Gromatikusowi.

żywiją się surowym mięsem. Agramom, których tereny przyłączono do Etolii u progu epoki hellenistycznej, również wspomniano ich iliryskie korzenie. Filip V, król oskarżanych o barbarzyńskie pochodzenie Macedończyków, miał wyrzucać Etolczykom, iż *większość z nich to nie Grecy, ani plemię Agramów, ani Apodotów, ani Amfilochejczycy to nie Grecja*. Na podstawie tych oskarżeń, choć są one zapewne przesadzone, można wnioskować, że niektórzy spośród Ilirów ulegali daleko idącej hellenizacji, także w sferze politycznej. W efekcie zyskiwali pełnię praw obywatelskich w państwach powstałych na obrzeżach świata greckiego.

Handel niewolnikami

Ilirowie trafiali do Grecji także w inny sposób. Piraci iliryscy równie chętnie jak na odległych sąsiadów w Helladzie na-

padali na swych pobratymców. Od epoki archaicznej jednym z najważniejszych, obok surowców, towarów eksportowych Ilirii byli niewolnicy - zwykle nieszczęśliwe ofiary łupieżczych wypraw. Niewolnych o tym pochodzeniu było najwięcej na obszarze północno-zachodniej Grecji.

Pałac Dioklecjana w Splicie (Dalmacja) - miejsce cesarskiej emerytury; III/IV w. n.e.

Hellenistyczna stela przedstawiająca dwie postaci kobiece, odnaleziona w Cabrani nieopodal Tirany.

CYWILIZACJA PROWINCJI

Większość monumentalnych zabytków Starożytności, które można dziś oglądać w Albanii, Chorwacji, Czarnogórze oraz Bośni i Hercegowinie, pochodzi z czasów, gdy Iliria była prowincją rzymską.

Popiersie Klaudiusza II Gockiego.

Początkowo Rzymianie musieli zająć się tym, co sami zniszczyli. Straty poniesione przez Epir i Ilirię w 168 r. p.n.e. nieprędko zostały naprawione. Geograf Strabon (żyjący w I w. p.n.e.) tak skarżył się na wyludnienie i upadek cywilizacyjny w zachodniej części Półwyspu Bałkańskiego: *Teraz, kiedy większa część kraju wyludniła się, a skupiska ludzkie [katoikia], zwłaszcza miasta, zniknęły z pola widzenia, nie byłoby możliwe dokładne wyznaczenie granic każdego plemienia (i daremnie zresztą byłoby czynienie tego) na skutek zapomnienia i braku miast.* Tego rodzaju narzekania powtarzały się często w literaturze greckiej nawet w czasach, kiedy doszło już do poprawy sytuacji ekonomicznej i społecznej na Bałkanach.

Od protektoratu do rządów bezpośrednich

Rzymianie długo nie mogli się uporać z niepokojami wzniesionymi przez plemiona iliryjskie. Po III wojnie i obaleniu Genthiosa w 167 r. p.n.e. trzy ustanowione przez nich republiki były zarządzane w sposób pośredni. W 148 r. p.n.e., po zlikwidowaniu czterech sąsiadujących z Ilirią republik macedońskich, utworzono jedną prowincję - Macedonię. Zarządzał nią namiestnik, którego władzy poddano także terytoria dawnego królestwa iliryjskiego. Odrębną prowincję - Ilirikum, powołał do życia dopiero w 45 r. p.n.e. wielki reformator Imperium Romanum Gajusz Juliusz Cezar. Wyzначył także urzędnika, który sprawował nad nią bezpośredni zarząd. Ostateczne ujarznienie plemion jest jednak zasługą Tyberiusza Klaudiusza Nerona (późniejszego cesarza Tyberiusza).

Większa Iliria

Dalszą reorganizację ziem iliryjskich przeprowadził Oktawian August. Na przełomie starej i nowej ery z Ilirii wydzielono dwie prowincje: Dalmację (27 r. p.n.e.) i Panonię (10 r. n.e.). Mimo wcześniejszych związków ze światem greckim, ziemie Ilirów pod panowaniem rzymskim uległy romanizacji. W Panonii objęła ona wszystkie naddunajskie obozowiska legionów rzymskich, w Dalmacji zaś miasta. Tylko w nadmorskich, górskich rejonach przetrwały język i kultura Ilirów - przodków dzisiejszych Albańczyków.

Żołnierz z lancą - rzymska kamea odnaleziona w Ilirii.

Ojczyzna cesarów

W III w. n.e., wraz ze wzrostem zagrożenia ze strony na wpół koczowniczych barbarzyńców z północy, prowincje iliryjskie stały się ważne dla obronności Imperium Romanum. Zwiększenie liczby żołnierzy w naddunajskiej części Ilirii spowodowało umocnienie się pozycji miejscowych wodzów w armii. W 249 r. n.e. jeden z nich, Decjusz rodem spod Sirmium (dzisiejsza Mitrowica nad Sawą), obalił dotychczasowego władcę Filipa Araba i zajął tron cesarski. Po dwóch latach sprawowania rządów poległ w wojnie z barbarzyńcami. Do historii przeszedł przede wszystkim jako pierwszy cesarz - organizator masowych prześladowań chrześcijan.

Aurelian, drugi z cesarzy iliryskich, musiał stawić czoło najazdom barbarzyńców. Wśród potomnych zasłynął jako inicjator budowy fortyfikacji Wiecznego Miasta. Na zdjęciu Brama Ostyjska, jedna z osiemnastu wielkich bram wzniesionych przez Aureliana w latach 70. III w. n.e.

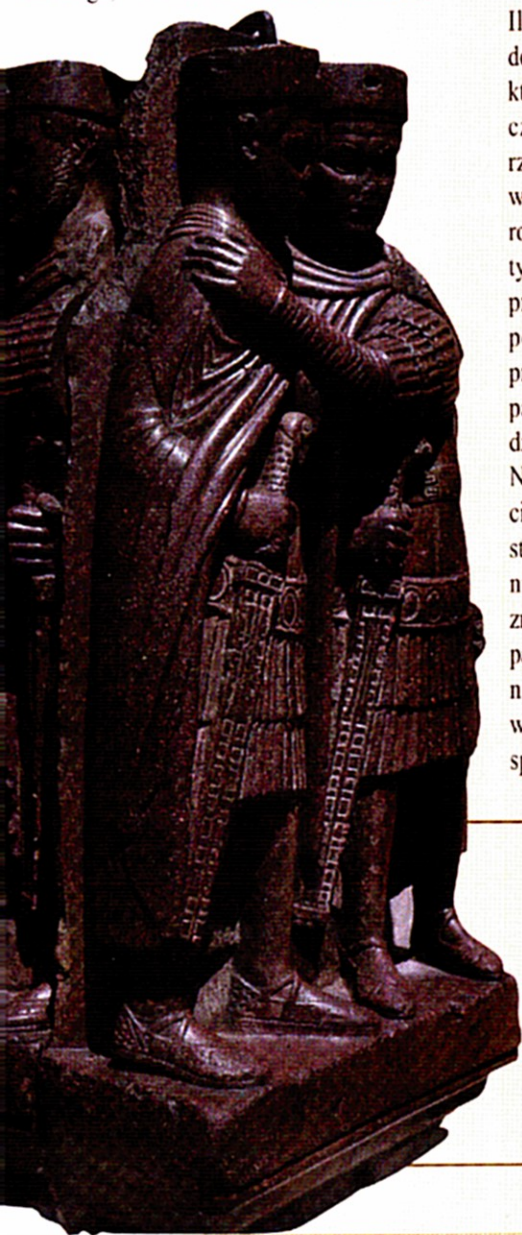

Decjusz trochę wyprzedził swój czas. „Epoką cesarzy iliryskich” zwykło się bowiem nazywać okres panowania trzech żołnierskich cesarzy: Klaudiusza II Gockiego, Aureliana i Probusa. Klaudiusz

(268-270 r. n.e.) pokonał Alamanów i nie dopuścił do zajęcia przez nich Italii, nie zdołał jednak uniemożliwić Gotom i Herulom splądrowania Grecji. Gdy zmarł na dżumę, armia obwołała cesarzem innego Iliryjczyka. Został nim dotychczasowy dowódca jazdy, Aurelian (270-275 r. n.e.), który - chociaż panował krótko - jest zaliczany do najwybitniejszych władców rzymskich. Mimo początkowych niepowodzeń w walce z Germanami, zdołał ich rozgromić. Wcześniej otoczył nowymi fortyfikacjami Rzym. Kilkanaście miesięcy przed śmiercią, w 274 r. n.e., ponownie poddał władzy Cesarstwa Galie, gdzie przez wiele dziesiątków lat rządili uzurpatorzy. Próbował też poprzez wprowadzenie ogólnopaństwowego kultu Słońca Niezwycięzonego (*Sol Invictus*) przywrócić nadwątloną przez triumfy chrześcijaństwa jedność religijną Imperium. Przyczynił się do rozwoju cesarskiego absolutyzmu, przyjmując tytuł „urodzonego boga i pana” (*deus et dominus natus*). Podziwiany przez senat i kochany przez wojsko władca został zamordowany w wyniku spisku oficerów.

Po krótkotrwałym panowaniu senatora Tacyta, w 276 r. n.e. na tron wstąpił kolejny cesarz iliryski, bliski współpracownik Aureliana - Probus (276-282 r. n.e.). Pochodził z Sirmium w Panonii, był wybitnym reformatorem i dobrym wodzem. Dążył do ekonomicznej odbudowy prowincji, przywracał dyscyplinę w armii - gdy odesłał żołnierzy, by uprawiali pola w okolicach jego rodzinnego Sirmium, ci zbuntowali się i zabili władcę.

Kilka lat później władzę cesarską objął inny Iliryjczyk, syn wyzwolenica z Dalmacji, Dioklecjan (284-305 r. n.e.). Ten najwybitniejszy cesarz III stulecia n.e. kontynuował reformatorskie dzieło swych poprzedników. Zreorganizował kult religijny, system zarządzania imperium (nowy podział na liczniejsze niż dotychczas prowincje) i władzę cesarską (odtąd współrządzić miało czterech władców absolutnych - dzielących się kompetencjami augustów i cesarzy - tetrarchów). Wprowadził przepisy nakazujące abdykację po dwudziestu latach panowania - sam w 305 r. n.e. złożył władzę, a „emeryturę” spędził w pałacu w Spoleum (Split) w rodzinnej Ilirii.

Dioklecjan dokonał gruntownej przebudowy ustroju Cesarstwa, m.in. podzielił się władzą z innymi. Rządzących Rzymem nazywa się tetrarchami, a wprowadzony przez nich system tetrarchii. Grupowa rzeźba pochodząca z III w. n.e. przedstawia wzajemną miłość i szacunek władców. Ta słynna kompozycja z czerwonego porfiru została zrabowana w XIII w. n.e., wywieziona z Konstantynopola i przeniesiona do kościoła św. Marka w Wenecji.

KULTURA I RELIGIA

Niewiele wiadomo o kulturze i życiu codziennym starożytnych Ilirów. Antyczni pisarze nie pozostawili szczegółowych opisów. Wiedzę o wierzeniach religijnych mieszkańców Ilirii zawdzięczamy głównie odkryciom archeologów.

W wydzielonej z Ilirii Panonii dokonano bardziej spektakularnych odkryć archeologicznych niż na przylegającym do Adriatyku południu.

Wykonane z brązu okucie wozu przedstawia Dionizosa, Pana i Satyra.

informują nas o kulcie władcy burzy i piorunów zwanego Sentjt Surd. To uraniczne bóstwo było odpowiednikiem greckiego Zeusa i rzymskiego Jowisza. Z Posejdonem (i Neptunem) był utożsamiany władca źródeł i krynic Bindus. Asklepiosa przypomina bóg uzdrowień Medaurus. Jednym z najważniejszych bóstw Ilirii była - co naturalne w tym kraju - pani dzikiej przyrody. Nie wiemy, jak brzmiało jej oryginalne imię, ale w czasach rzymskich, dzięki *interpretatio romana* kultów miejscowych, została utożsamiona z Dianą (identyfikacja ta była tak głęboka, że na łuku Trajana w Benewencie to właśnie Diana i bóg Silwanus są personifikacjami ludu iliryskiego).

Silwanus i inne bóstwa prowincji

Silwanus to imię pochodzenia łacińskiego, bowiem otoczono go kul-

tem już w Republice - jako boga urodzaju i lasów oraz sprawcę zwycięstw Rzymian nad Etruskami. Wcześniej został utożsamiony z greckim, półdzikim Panem. Największą popularność zyskał jako bóstwo czczone przez żołnierzy legionów naddunajskich - rzymska interpretacja nieznanego nam z imienia iliryskiego opiekuna rolnictwa. Dowodów na istnienie jego kultu dostarczają inskrypcje znajdujące w miastach i obozach legionowych.

Przedstawiany w odstraszącej postaci człowieka z kozłimi cechami, był w dobie pryncypatu najszerzej czczonym bóstwem prowincji iliryskich.

Kulty i wierzenia

Odkrycia naukowców dowodzą, że poszczególne plemiona iliryskie nieznacznie różniły się pod względem wykształconej kultury i wyznawanej religii. Po podboju rzymskim największy kontrast istniał między ciążącym ku wzorom greckim południem (Dalmacją) a bardziej zromanizowaną, dzięki obecności wojska, północą (Panonią, Retią i Noricum).

Podobnie jak inni starożytni Indoeuropejczycy, Ilirowie byli politeistami. Niestety, znamy tylko niektóre imiona czczonych przez nich bóstw, a prawie nie wiemy o oryginalnej mitologii. Lud ten bowiem szybko zaakceptował utożsamienie swoich bogów z postaciami z panteonów greckiego i rzymskiego. Inskrypcje

Dowodem żywego kultu bóstw rzymskich w prowincjach iliryskich jest okazały „sztandar” Jowisza Dolicheńskiego z III w. n.e., odnaleziony w miejscowości Kömlöd w Panonii.

Alegoryczne przedstawienie eucharystii stanowi przykład typowego dla początków naszej ery przenikania elementów pogańskich do sztuki chrześcijańskiej. Mozaika późnoantyczna z bazyliki w Arapaj nieopodal Butrintu.

W okresie cesarstwa rzymskiego w Ilirii rozpowszechniły się kultury ogólnopaństwowe: monarszy, Jowisza Najlepszego i Największego (*Iuppiter Optimus Maximus*), Junony, Minerwy i Jowisza Dolichneusa. W III w. n.e. w tamtejszych prowincjach - w odpowiedzi na sukcesy chrześcijaństwa - starano się też zhierarchizować religie pogańskie. Jednak wprowadzenie przez jednego z tzw. cesarzy iliryskich, Aureliana, państwowego kultu Niezwyciężonego Słońca (*Sol Invictus*) ani późniejsza o kilkanaście lat próba określenia stosunków między bóstwami na wzór hierarchii augustów i cesarów, podjęta przez tetrarchę Dioklecjana, nie zahamowały wzrostu liczby wyznawców Jezusa. W V w. n.e. Iliria, podobnie jak reszta Imperium Romanum, uległa pełnej chrystianizacji.

Nagrobek z Sopronu w Panonii.

Odkryty na północy Ilirii relief z III w. n.e. przedstawia uwiedzenie Rei Sylwii przez boga Marsa. To typowy rzymski temat mitologiczny.

Uczniowie Greków

Ilirowie nie stworzyli w Starożytności żadnego prądu w sztuce. W architekturze naśladowali wiernie wzory greckie, potem również rzymskie. W plastyce pozostawali pojętymi uczniami Hellenów, którzy zresztą mieli duży udział w budowaniu potęgi królestw iliryskich. Tak było w przypadku Apollonii. Ośrodek ten osiągnął taki poziom cywilizacyjny, że stał się popularnym celem podróży Rzymian pragnących zapoznać się z wyższą kulturą grecką. Tutaj przez półtora roku (45-44 r. p.n.e.) studiował Gajusz Oktawiusz, późniejszy cesarz Oktawian August.

Gencjana - królewski wynalazek

Mimo braku szczegółowych informacji o dorobku kulturalnym i naukowym Ilirów, nie można lekceważyć ich wkładu w cywilizację światową. Byli przecież wynalazcami kilku typów lekkich okrętów, których później na szeroką skalę używali Rzymianie. Ostatni władca Ilirów, Genthios - według greckiego autora podręcznika farmacji Dioskuridesa i rzymskiego encyklopedysty Pliniusza Starszego - odkrył lecznicze zastosowanie wyciągu z górskiej goryczki, zwanego od jego imienia gencjaną i powszechnie stosowanego pod tą nazwą do dziś. Genthios, podobnie jak król Pergamonu Attalos III oraz kilku innych władców hellenistycznych, czuł się nie tylko politykiem i wodzem, ale także uczonym. To również dowodzi przynależności Ilirów do wspólnoty kulturowej ludów basenu Morza Śródziemnego, która dała początek współczesnej cywilizacji europejskiej.

DZIEDZICTWO

Starożytni Ilirowie nie stworzyli wielkiej literatury. Ich dzieła sztuki, choć często reprezentują wysoki poziom artystyczny, nie są szeroko znane, a jednak ostatnio znów znalazły się w centrum zainteresowania Europejczyków.

Przodkowie Albańczyków?

Po wojnach, które przetoczyły się przez zachodnią część Półwyspu Bałkańskiego w latach 90. XX w., uczeni ponownie zainteresowali się Ilirami. Już wcześniej, w czasach wojen bałkańskich u progu minionego stulecia, kiedy odżyła „kwestia albańska”, zwrócono uwagę na hipotetycznych przodków mieszkańców tego regionu.

Po raz pierwszy tezę o iliryskiej genezie Albańczyków sformułowali niemieccy badacze w XVIII w. Sami zainteresowani także doszukiwali się w antycznych Ilirach swoich odległych przodków, próbując w ten sposób dodać sobie prestiżu (podobnie czyniono wtedy w całej Europie - Polacy uważali się za potomków Sarmatów, Litwini zaś rzymskiego Palemona). W Albanii przeznaczono stosunkowo wielkie - jak na ów ubogi kraj - środki na badania archeologiczne, lingwistyczne i historyczne, które w pełni potwierdziły iliryskie korzenie tego narodu.

Uczeni spoza Bałkanów za najważniejsze uważają kryterium lingwistyczne - mowa Albańczyków przypomina elementy języka starożytnych Ilirów, jakie udało się zrekonstruować. Nawet dzisiaj-

Malowidło ścienne z pokoju jadalnego domu mieszkalnego w Panonii.

sza nazwa kraju wywodzi się od małego staroiliryskiego plemienia (Arberi). Dla współczesnych mieszkańców tych ziem, którzy wyznają różne religie i ulegają zarówno zachodnim, jak i wschodnim wpływom kulturowym, kwestia iliryska to sprawa wspólnej tożsamości. Problem ten stał się kolejnym, obok mitu o Skanderbegu, ważnym elementem świadomości narodowej.

Ciągle zagadkowi

Mniejsze emocje budzi kwestia osadnictwa iliryskiego na terenie Panonii. Ponieważ za czasów Cesarstwa Rzymskiego były to obszary przygraniczne, na których stacjonowały legiony, badania nad tą częścią prowincji są prowadzone w atmosferze współpracy międzynarodowej, dzięki czemu rejony te należą do najlepiej przebadanych.

Di po Ilirach, a również po Grekach i Rzymianach zamieszkujących niegdyś te ziemie, pozostał kraj ciekawy turystycznie i pełen interesujących zabytków. Ponieważ Albania do niedawna była niedostępna dla podróżników i uczonych, starożytni Ilirowie nadal pozostają ludem tajemniczym, ale można mieć nadzieję, że badania archeologiczne pozwolą w najbliższym czasie na rozwikłanie przynajmniej części związanych z nimi zagadek.

Mozaika podłogowa w Aquincum jest dowodem na przynależność prowincji iliryskich do późnoantycznej wspólnoty kulturowej Śródziemnomorza.

CHRONOLOGIA DZIEJÓW ILIRII

Ok. 1225 r. p.n.e.

panowanie mitycznego protoplasty Ilirów, króla Hyllisa.

XII/XI w. p.n.e.

pojawienie się Ilirów na Bałkanach.

627 r. p.n.e.

założenie Epidamnus (Dyrrachium).

VII-VI w. p.n.e.

rozkwit kolonizacji greckiej na wybrzeżach Ilirii.

1. poł. IV w. p.n.e.

zjednoczenie plemion iliryskich pod wodzą Bardylisa.

358 r. p.n.e.

wojna z Filipem II, koniec królestwa Bardylisa.

IV/III w. p.n.e.

Ilirowie stale zagrażają Epirowi i Macedonii.

232 r. p.n.e.

śmierć Agrona; na czele państwa staje jako regentka, w imieniu przybranego syna Pinesa, królowa wdowa Teuta.

229 r. p.n.e.

konflikt z Rzymem (I wojna iliryska).

228 r. p.n.e.

koniec I wojny iliryskiej; rozpad państwa Teuty.

219 r. p.n.e.

wznowienie wypraw pirackich przez Demetriusza z Faros (II wojna iliryska).

180-168 r. p.n.e.

panowanie Genthiosa.

171-168 r. p.n.e.

Ilirowie stają po stronie Perseusza w wojnie z Rzymem (III wojna iliryska); koniec zjednoczonego państwa.

168 r. p.n.e.

podział Ilirii na trzy „wolne republiki” pod panowaniem rzymskim.

45 r. p.n.e.

ustanowienie prowincji iliryskiej przez Juliusza Cezara.

27 r. p.n.e.

wyodrębnienie z Ilirii prowincji Dalmacja.

11 r. n.e.

w północnej Ilirii powstaje prowincja Panonia.

2. poł. III w. n.e.

panowanie w Rzymie tzw. cesarzy iliryskich.

Marek Aureliusz spędził wiele czasu na obronie północnych prowincji iliryskich przed germańskim plemieniem Markomanów, najeżdżającym z północy na Panonię. Plaskorzeźba na Kolumnie Trajana w Rzymie.